

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ АКТИВІВ, НА ЯКІ НАКЛАДЕНО АРЕШТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

БІЛОУС Василь Васильович,
к.ю.н., доцент, доцент кафедри криміналістики
Національного юридичного університету
ім. Я. Мудрого (м. Харків)

Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо виконання рекомендацій, які містяться у шостій доповіді Європейської комісії про стан виконання Україною Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України, стосовно удосконалення процедури арешту майна та інституту спеціальної конфіскації» від 18.02.2016 р. № 1019-VIII було викладено у новій редакції текст статті 170 КПК України. Згідно з частинами 1, 2, 3 і 10 цієї статті арештом майна є тимчасове, до скасування у встановленому цим Кодексом порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом злочину, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна.

Арешт майна допускається з метою забезпечення: 1) збереження речових доказів; 2) спеціальної конфіскації; 3) конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; 4) відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди. Завданням арешту майна є запобігання можливості його приховування, пошкодження, псування, зникнення, втрати, знищення, використання, перетворення, пересування, передачі, відчуження.

На наше переконання, ключовою метою арешту майна є збереження речових доказів. Адже досягнення саме цієї мети слугуватиме досягненню усіх інших цілей і виконанню усіх перерахованих вище завдань арешту майна. Тому правова реальність у трансформаційних умовах розвитку сучасної держави спонукає нас приділити головну увагу розробленню криміналістичних рекомендацій щодо забезпечення збереження речових доказів.

Перед усім відзначимо, що термін «збереження (зберегти, зберігати)» тлумачиться як – оберігати, тримати цілим, не давати пропасти, зникнути; тримати щонебудь у певних умовах, оберігаючи від псування, руйнування; дбаючи, тримати щонебудь у доброму стані, намагатися залишити незмінним; захищати від небезпеки; продовжувати залишатися в якому-небудь стані, не втрачати якихось ознак, властивостей, якостей і т. ін. [1, с. 440]. Кабінет Міністрів України визначає зберігання як будь-які правовідносини зберігання, на які поширюється норма глави 66 Цивільного кодексу України [2]. Сенсом цих правовідносин є забезпечення схоронності речі, тобто збереження стану, в якому вона була прийнята на зберігання, з урахуванням зміни її природних властивостей (ст.ст. 936, 940, 942, 945, 949, 951 ЦК України та ін.).

Відповідно до ч. 2 ст. 100 КПК України зберігання речових доказів стороною обвинувачення здійснюється в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження, затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 19.11.2012 р. № 1104. Згідно з п. 5 цього Порядку умовою зберігання речових доказів повинне бути забезпечення збереження їх істотних ознак та властивостей. Забороняється зберігання речових доказів в умовах, що можуть призвести до їх знищення чи псування. У разі потреби необхідне вжиття невідкладних заходів для приведення таких речових доказів до стану, що дає змогу забезпечити їх подальше зберігання.

Згідно з п. 12 чинної до тепер Інструкції про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду (в новій редакції), затвердженої наказом Генеральної прокуратури України, Державної податкової адміністрації України, Верховного Суду України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України та Державної судової адміністрації України від 27.08.2010 р. № 51/401/649/471/23/125 (надалі за текстом – Інструкція про речові докази в редакції 2010 року), під час зберігання і передачі речових доказів, цінностей, документів та іншого майна вживаються заходи для забезпечення належного зберігання у вилучених об'єктів ознак і якостей, які визначають їх значення як речових доказів у кримінальних справах і які є на них, а також зберігання самих речових доказів, ознак і якостей з метою можливості їх подальшого цільового використання.

У збереженні речових доказів у незмінному стані зацікавлено надзвичайно широке коло осіб. Адже з метою забезпечення збереження речових доказів арешт накладається на майно будь-якої фізичної або юридичної особи, навіть тоді, коли воно перебуває у власності добросовісного набувача, за наявності достатніх підстав вважати, що воно відповідає критеріям, зазначеним у статті 98 цього Кодексу. Тобто за наявності достатніх підстав вважати, що таке майно належить до числа матеріальних об'єктів, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення (речові докази). А так як судові рішення про арешт майна не завжди є законними і обґрунтованими, то доволі швидко арештоване майно підлягає поверненню їх власникам. Останні ж через тимчасове позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування належним їм майном, у правовій державі не повинні зазнати жодних збитків, і мають гарантоване право на збереження їх майна та його економічної вартості. Адже згідно зі ст. 56 Конституції України кожен має право на відшкодування за рахунок держави матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень. І таким чином не забезпечення збереження речових доказів окремою службовою особою може важким тягарем лягти на плечі усіх сумлінних платників податків, що наповнюють Державний бюджет.

Для активної частини українського суспільства ця проблема залишається надзвичайно чутливою. Адже арешт може бути накладений у встановленому КПК України порядку на рухоме чи нерухоме майно, гроші у будь-якій валюті готівкою або у безготівковій формі, в тому числі кошти та цінності, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах, видаткові операції, цінні папери, майнові, корпоративні права, щодо яких ухвалою чи рішенням слідчого судді, суду визначено необхідність арешту майна. У сучасних вітчизняних реаліях арешт майна часто використовується як механізм протиправного корисливого тиску на підприємців, які не мають жодного стосунку до розслідуваного злочину. Довготривалий арешт основних і оборотних фондів може призвести до істотних ускладнень підприємницької діяльності або навіть спричинити банкрутство.

Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 10.11.2015 р. N 772-VIII (далі – Закон), кошти, майно, майнові та інші права, на які може бути накладено або накладено арешт у кримінальному провадженні або які конфісковані за рішенням суду у кримінальному провадженні, у розумінні цього Закону є активами.

Забезпечення збереження активів є синонімом управління активами – діяльності із володіння, користування та/або розпорядження активами, тобто забезпечення збереження активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні, та їх економічної вартості або реалізації таких активів чи передачі їх в управління відповідно до цього Закону, а також реалізації активів, конфіскованих у кримінальному провадженні (п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону). Управління рухомим та нерухомим майном, цінними паперами, майновими та іншими правами здійснюється на умовах ефективності, а також збереження та збільшення їх вартості. Майно, в тому числі у вигляді предметів чи великих партій товарів, зберігання якого через громіздкість або з інших причин неможливе без зайвих труднощів, або витрати із забезпечення спеціальних умов зберігання якого чи управління яким співмірні з його вартістю, або яке швидко втрачає свою вартість, а також майно у вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню, підлягає реалізації за цінами щонайменше не нижче ринкових (ч. 1, 3 і 4 ст. 21 Закону). Примірний перелік такого майна визначається Кабінетом Міністрів України [2].

Формування та реалізацію державної політики у сфері виявлення та розшуку активів, на які може бути накладено арешт у кримінальному провадженні, та/або з управління активами, на які накладено арешт або які конфісковано у кримінальному провадженні, та власне управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні, забезпечує спеціально створений для цього центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом – Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (далі – Національне агентство) (ч. 1 ст. 2 Закону). Однак при цьому доцільно врахувати, що можливість передавання Національному агентству в управління конкретних активів у теперішній час визначається: 1) розміром вартості цих активів; 2) особою позивача у випадках, коли арешт на майно накладено як захід забезпечення цивільного позову у кримінальному провадженні; 3) відсутністю шкоди для кримінального провадження.

Так, Законом України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» були внесені зміни до Кримінального процесуального кодексу України, в результаті яких ч. 6

ст. 100 останнього було доповнено абзацом сьомим, а частину сьому викладено у новій редакції, згідно з якими тільки речові докази вартістю понад 200 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, якщо це можливо без шкоди для кримінального провадження, передаються за письмовою згодою власника, а в разі її відсутності – за рішенням слідчого судді, суду Національному агентству України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, для здійснення заходів з управління ними з метою забезпечення їх збереження або збереження їхньої економічної вартості, а речові докази, що не містять слідів кримінального правопорушення, у вигляді предметів, великих партій товарів, зберігання яких через громіздкість або з інших причин неможливо без зайвих труднощів або витрати по забезпеченню спеціальних умов зберігання яких співмірні з їх вартістю, а також речові докази у вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню, такої самої вартості – для їх реалізації з урахуванням особливостей, визначених законом.

Відповідно ж до ч. 1 ст. 19 Закону Національне агентство здійснює управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні, у тому числі як захід забезпечення позову – лише щодо позову, пред'явленого в інтересах держави, із встановленням заборони розпоряджатися та/або користуватися такими активами, сума або вартість яких дорівнює або перевищує 200 розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня відповідного року. Зазначені активи приймаються в управління на підставі ухвали слідчого судді, суду чи згоди власника активів, копії яких надсилаються Національному агентству не пізніше наступного робочого дня після їх винесення (надання) з відповідним зверненням прокурора.

Слід відзначити, що Національне агентство не здійснює управління активами безпосередньо, а залучає до цього інших осіб. Так згідно з п. 4 ч. 1 ст. 9, п. 4 ч. 1 ст. 10 і ч. 2 ст. 21 Закону Національне агентство виконує функцію з організації здійснення заходів, пов'язаних з проведенням оцінки, веденням обліку та управління активами, та з метою її виконання укладає цивільно-правові угоди з юридичними та фізичними особами з питань, пов'язаних з проведенням оцінки та управління активами. Активи у вигляді рухомого та нерухомого майна, цінних паперів, майнових та інших прав, прийняті Національним агентством в управління, підлягають оцінці, яка здійснюється визначеними за результатами конкурсу суб'єктами оціночної діяльності, та передачі в управління визначеним за результатами конкурсу юридичним особам або фізичним особам – підприємцям у порядку, встановленому законодавством про державні (публічні) закупівлі. Управління активами здійснюється на підставі договору, укладеного відповідно до глави 70 ЦК України з урахуванням особливостей, визначених цим Законом. Управління активами наведених вище видів здійснюється шляхом їх реалізації або передачі в управління. Це закономірно зумовлює постановку питання щодо того, яким чином забезпечити збереження істотних ознак та властивостей арештованих активів при їх багаторазовому переміщенні від одного суб'єкта до іншого?

На нашу думку, запобігти втраті, пошкодженню арештованих активів і наднормативному зниженню їх економічної вартості, та водночас сприяти збереженню самих активів, їх ознак і якостей з метою можливості подальшого цільового використання рухомого та нерухомого майна чи своєчасному встановленню особи, відповідальної за відшкодування завданих збитків, може застосування наочно-образної форми фіксування доказової інформації у вигляді фотозйомки та відеозапису на кожному етапі переміщення цих активів. Починаючи від моменту їх отримання або

вилучення слідчим (детективом), прокурором, і завершуючи поверненням власнику (законному володільцю) або реалізацією активів, арештованих чи конфіскованих у кримінальному провадженні.

У теперішній час це питання на законодавчому рівні системно не врегульовано. Так, тільки ч. 2 ст. 100 КПК України встановлює, що речові докази, які отримані або вилучені слідчим, прокурором, оглядаються, фотографуються та докладно описуються в протоколі огляду. А ч. 6 ст. 100 КПК України визначає обов'язковість здійснення фіксування за допомогою фотографування або відеозапису тільки тих речових доказів, що не містять слідів кримінального правопорушення, у вигляді предметів, великих партій товарів, зберігання яких через громіздкість або з інших причин неможливо без зайвих труднощів або витрати по забезпеченню спеціальних умов зберігання яких співмірні з їх вартістю, а також речових докази у вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню, і тільки у випадках, передбачених цією частиною ст. 100 КПК України.

Згідно з приписами ч. 2 ст. 104 і ч. 1 ст. 107 КПК України в обов'язковому порядку фіксується за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів виконання ухвали слідчого судді, суду про проведення обшуку. Запис, здійснений за допомогою звуко- та відеозаписувальних технічних засобів під час проведення слідчим, прокурором обшуку, є невід'ємним додатком до протоколу. Дії та обставини проведення обшуку, не зафіксовані у записі, не можуть бути внесені до протоколу обшуку та використані як доказ у кримінальному провадженні.

Пунктами 6 і 7 Інструкції про речові докази в редакції 2010 року визначено, що для вилучення об'єктів, застосування яких потребує певних навиків, точної фіксації їх якісних характеристик, індивідуальних ознак та визначення вартості, залучаються відповідні спеціалісти. У необхідних випадках виявлення та вилучення предметів, цінностей та документів фіксується фотозйомкою, відеозаписом та іншими науково-технічними засобами. У протоколі перераховуються всі предмети, які вилучаються, та щодо кожного такого предмета повинні бути вказані точне найменування, кількість, міра, вага, серія і номер, інші відмінні індивідуалізуючі ознаки, а також місце, де відповідний об'єкт був виявлений. Про вилучення майна, на яке для забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації накладено арешт, складається окремий протокол, у порядку, передбаченому чинним кримінально-процесуальним законодавством. При цьому все майно, яке вилучається (описується), також має бути перераховане із зазначенням вищевказаних відмінних індивідуалізуючих ознак кожного предмету.

Підсумовуючи викладене, відзначимо, що можливість фіксування технічними засобами перебігу поводження з активами передбачено тільки під час їх отримання та/або вилучення слідчим, прокурором. При цьому, за загальним правилом, обов'язковим у таких випадках способом фіксування є фотозйомка, а відеозапис – тільки під час проведення обшуку чи за клопотанням учасника процесуальної дії (ч. 2 ст. 104, ч. 1 ст. 107 КПК України). Під час передачі цих активів Національному агентству в управління та здійснення ним комплексу заходів з управління ними фото-відеофіксування не передбачено.

Водночас, положення п. 1 ч. 1 ст. 25 Закону встановлює, що Національне агентство формує та веде Єдиний державний реєстр активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні (далі - Реєстр), який містить дані про: активи, на які накладено арешт у кримінальному провадженні; суму коштів, опис, характеристики та

оціночну вартість майна, майнових та інших активів. Дані Реєстру є відкритими, крім даних щодо опису, характеристики активів (майна), що дають можливість ідентифікувати місцезнаходження активів (майна), та/або особу, яка володіє, користується, розпоряджається такими активами (майном), особи підозрюваного, обвинуваченого; даних, які в рамках міжнародного співробітництва не підлягають розголошенню (оприлюдненню) згідно з міжнародними договорами України. Відповідно до ч. 2 ст. 25 Закону Положення про Єдиний державний реєстр активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні, порядок його формування та ведення затверджуються Національним агентством. До тепер таке положення не затверджено.

Виходячи з вище викладеного та з метою забезпечення збереження активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні, вважаємо за необхідне на законодавчому рівні закріпити обов'язкове: 1) здійснення фотозйомки та відеозапису таких активів у вигляді рухомого та нерухомого майна за правилами орієнтуючої, оглядової, вузлової і детальної криміналістичної зйомки на кожному етапі їх зберігання та передачі від одного суб'єкта правовідносин до іншого. При цьому, фіксування активів у вигляді живих тварин, транспортних засобів, промислового обладнання та устаткування, електричного і електронного обладнання тощо повинно здійснюватися не тільки у статичному, але й динамічному стані, для онаочення ступеню функціональності останніх завдяки відеозапису. А фіксування великих за розмірами активів (цілісних майнових комплексів, будівель, споруд, земельних ділянок, об'єктів незавершеного будівництва тощо) повинно передбачати застосування не тільки традиційних наземних, але й інноваційних повітряних засобів, способів і методів фото- і відеофіксування (аерозйомку); 2) розміщення матеріалів фотозйомки та відеозапису всіх активів у закритій частині Реєстру, доступній для авторизованих суб'єктів у режимі «24/7», як невід'ємної ілюстративної складової об'єктивного опису характеристик цих активів.

Список використаних джерел:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.

2. Про Примірний перелік майна, в тому числі у вигляді предметів чи великих партій товарів, зберігання якого через громіздкість або з інших причин неможливе без зайвих труднощів, або витрати на забезпечення спеціальних умов зберігання якого чи управління яким співмірні з його вартістю, або яке швидко втрачає свою вартість, а також майна у вигляді товарів або продукції, що піддаються швидкому псуванню, що підлягає реалізації: Постанова КМУ від 13.09.2017 р. № 685 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>.